

”Os Eden er igen oplukt”.

Kerubmotivet i luthersk kirkekunst genovervejet

Af Carsten Bach-Nielsen

1. Indledning

Den nyeste og mest dækkende undersøgelse af middelalderens danske altertavler afslører, at syndefaldsmotivet slet ikke forekommer i noget bevaret værk i dette store corpus.¹ Motivet mødes imidlertid som udskåret på korstole i Roskilde og Ringsted samt i det store korbuekrucifiks i Nyborg Kirke, ligesom det er ret hyppigt forekommende i kalkmaleriets syndefaldsscener.²

Når syndefaldet ikke forekommer i middelalderens altertavler og alterskabe, skyldes det givetvis, at et alter med dets udstyr og dekoration i middealderen var medium for frelsen gennem sakramenterne og styrket gennem helgenernes kraft. Syndefaldet har sikkert ikke været opfattet som relevant på denne centrale liturgiske genstand i kirkerummet – om end syndefaldet er forudsætningen for det nådemiddel, der rækkes det kristne folk til frelse i messens handling.

Da den lutherske kirkekunst begyndte at komme sig oven på forvirringen efter selve reformationstiden og i den første konsolideringsperiode, altså omkring 1570'erne, mødte man stadig oftere syndefaldet som motiv i kirkens træskårne inventardele.³ Hyppigst ses det på prædikestole. Læremæssigt og ikonografisk set er det her begrundet i den lutherske synds- eller lovforståelse – samt i det frelseshistoriske perspektiv, der for Luther strækker sig fra syndefald til genløsning.

Slående er det imidlertid, at det nu også kan mødes på altertavler, således at synden og dens fatale følger for menneskeslægten meget stærkt kan tematiseres på selve altertavlen eller i zonen omkring alteret. Der skal til indledning gives en række eksempler på, hvordan syndefaldet optræder med en ny og slående kraft i de lutherske kirkers alterprydelser.

Rostrup Kirke i Østhimmerland (Aalborg Amt, Hindsted Herred) fik i 1575 en altertavle, hvis kerne udgøres af en nederlandsk altertavle med alabastrelieffer (fig. 1). Den blev indfattet i et større skab, som udstyredes med en vældig overbygning, der i træskulptur viser flere faser af syndefaldet. Indskrifterne er opmalede i 1755. Der er således en usikkerhed med hensyn til, om de er oprindelige; på den anden side er de ikke nødvendige for at forstå meningen:

Og Gud skabte Eva af Adams Ribben, Genesis 2.
Her brydes Guds bud udi Paradis, Genesis 3.
Adam og Eva uddrives af Paradis, Genesis 3.

Der er ikke tvivl om, at altertavlens hovedmotiv nu er blevet selve syndefaldet, Adams og Evas handling er nemlig skalamæssigt det dominerende motiv. I uddrivelsesrelieffet til højre ser man tydeligt keruben, der jager de fordømte ud af Edens have. De tre relieffer udgør et klart og udbygget handlingsforløb, som

Fig. 1. Rostrup Kirkes altertavle 1575/1755. Foto: CBN.

udspiller sig inden for to kapitler af et og samme bibelske skrift: Eva ses som mulighedsbetingelsen for synden. Den bringes til udførelse ved biddet af æblet – og straffen falder: udvisning af Edens have på ubestemt tid.

I 1618 udstyredes Ajstrup Kirke (Aalborg Amt, Kjær Herred) i Vendsyssel med en mægtig renaissance-tavle.⁴ Hovedmotivet er også her syndefaldet med Adams og Evas forjagelse af Paradis som motiv i bag-

grunden (fig. 2). Som i Rostrup Kirkes altertavle indledes miseren med Evas skabelse, men forbandelsen synes at afbødes ved den anden Eva, Maria, der i relieffet til højre føder verdens frelser. Det er en bemærkelsesværdig altertavle, da den over det enormt brede topstykke med korsfæstelse og opstandelse viser verdensdommen – på grotesk middelalderlig vis med fordømte, der af djævelens køres på trillebør ned i Helvedes gab. Desuden er tavlen prydet af forkrænkelighedssymboler som *homo bulla*, en dreng med sæbebobler, og en tilsvarende dreng med timeglas. Den bærer klare stiftersignaturer – og med forkrænkelighedsmotiverne kunne den pege i retning af en epitafiefunktion.⁶ Altertavlen er pågående ved så stærkt at tematisere menneskets syndighed som baggrund for nåden og frelsen.

Handlingsmotivet udfoldes ikke narrativt som tydeligt som i Rostrup, idet Jesu fødsel kun i afledt forstand er del af Genesis' fortælling om syndefaldet, nemlig som antitype ud fra 1. Mos 3,15.⁷

Vinderslev Kirkes (Viborg Amt, Lysgaard Herred) altertavle fra 1638 er karakteristisk ved sine havfruer, der flankerer topstykket. I modsætning til de havfruer, der ses som bekroningsmotiv på altertavlen i Rostrup Kirke, er de i Vinderslev blevet til en art keruber med sværd (fig. 3).

En etage højere, helt oppe ved bekroningsmotivet, der udgøres af syndefaldstræet i altertavlens vertikale akse, ses et diminutivt menneskepar, Adam og Eva, der søger at dække deres skam.

Her sker der noget radikalt anderledes end i de allerede nævnte altertavler, idet den ikke har en narrativ eller typologisk akse *på tværs*, men snarere en akse, der *på langs* af kirkerummet kommunikerer ud til os. Vi står som brugere og betragtere lige over for Adam og Eva, der netop har erkendt syndens følger og dæk-

Fig. 2. Ajstrup Kirkes altertavle 1618. Foto: CBN.

Fig. 3. Topstykket af altertavlen i Vinderslev Kirke 1638. Foto: CBN.

Fig. 4. Skriftestolen i Jannerup Kirke fra 1688 er næsten helt sammenbygget med altertavlen. Foto: CBN.

ker deres skam. De ser sammen med keruberne ud på os. I forhold til disse aktører må vi siges at befinde os uden for Paradis. Bevægelsen går fra altertavlens figurer ned i kirkerummet, hvor vore blikke mødes med deres. Tilsvarende er vi inden for denne logik, når vi bevæger os mod øst, altså mod alteret, på vej ind i det tabte paradys.⁸

2. Ud af Eden

Den dom, som Gud fælder over det første menneskepar i 1 Mos 3,13-14, følges som bekendt i 1. Mos 3, 15 af et håb om oprejsning, forløsning, om at blive taget til nåde, om at blive løst fra sin straf. Med andre ord: på et givent tidspunkt i frelsesforløbet, vil det første menneskepar og med dem hele menneskeslægten atter kunne gå vejen tilbage – lettet for syndestraftens byrde. Herom står så den teologiske diskussion. I hvilken grad er Paradis atter oplukt? For så vidt Guds folk ikke lever i Paradis, må dørene dertil stadig mestendels være lukkede. Ifølge klassisk kristen teologi har Jesus besejret død og djævel, men den endelige dom har endnu ikke fundet sted. De kristne lever i en fortsat forventning om *parusien*, Kristi genkomst, en forventning, der er blevet fyldt ud af kirken som institution. Kirken skal i mellemtiden forkynde evangeliet, det glædelige budskab. Med til kirkens kendetegn hører også det – foreløbig – at skulle udøve disciplin, oprette og opretholde fred, ret og orden i den reelt eksisterende – syndige – verden. Den orden og opgave faldt ikke bort med reformationerne. I al fald ikke i de etablerede, kirkeligt organiserede menighedsdannelser, der afløste eller omfortolkede den katolske kirkes centrale embede til at løse og binde. De blev egentlige konfessionskirker i løbet af 1500-tallet: lutherske, zwinglianske og calvinske. Alle byggede de deres menigheds- og samfundsdisciplin på en grad af kontrol og tugt.

3. Disciplin

Man fremhæver i den lutherske kirkeafdeling oftest de to sakramenter dåb og nadver, men ser bort fra noget af det vigtigste, nemlig kirkens disciplin, der hænger sammen med boden. Dette aspekt fyldte ikke så meget i selve reformationstidens lømmelalder,

men snart, allerede i 1520'ernes slutning, indså teologer, jurister og andre fyrstelige magthavere, at det var nødvendigt at revurdere og revitalisere bods- og skriftemålsinstitutionen. Kirkens folk gjorde meget for at begrunde skriftemålet bibelsk, systematisere det til en fast praksis og for at flytte det fra hjemmet ind i kirken under de to former, som det blev givet.

4. *Det private eller lønlige skriftemål*

Det almindelige skriftemål var i den lutherske kirke en offentlig eller halvoffentlig foreteelse. Det skulle være åbenlyst, at det foregik; dog skulle andre fra menigheden ikke kunne lytte med i den samtale om troen, som skriftemålet i sin grund var: en kundskabsprøve – der også gjorde det ud for den senere indførte konfirmation, altså adgangen til alterets sakramente, nadveren. Billedlige fremstillinger af skriftemålet findes i rigt mål i danske kirker.⁹ Fremstillingerne lægger vægt på, at præsten på Guds vegne sidder i sin stol, mens den skriftende knæler under tilsigelsen. Om det faktisk og praktisk har forholdt sig sådan, kan man ikke være sikker på, da mange skriftestole er små og kun rummer et par almindelige bænke over for hinanden – uden megen plads til knælen. Motivet med knælen i forbindelse med bod og bekendelse har sikkert sin baggrund nogle få steder i Gammel Testamente især i forbindelse med tempeltjenesten og kan endvidere have sin baggrund i den beskrevne praksis i Ny Testamente (Apostlenes Gerninger). Det store forbillede må dog være Manasses Bøn. Manasse var notorisk en af de største syndere blandt Israels konger; hans bekendelse måtte derfor blive så meget mere voldsom. Det lille skrift, hvori Manasse udtaler, at han ”bøjer sit hjertes knæ” (v. 11), er det sidste blandt de apokryfiske bøger, og det står som en gammeltestamentelig syndsbe kendelse umid-

Fig. 5. På indgangsdøren til skriftestolen i Jannerup Kirke møder man syndefaldet som malet motiv. Foto: CBN.

delbart før Ny Testamente. Man skal dog være varsom med at parallelisere bibelske beskrivelser og senere kristen ikonografis patosformler med en langt senere tids aktuelle, daglige praksis.

Fig. 6. Korgitteret med keruberne fra Horsens Klosterkirke er fra 1677 og kombineret med to lukkede stole, hvis motiver refererer til skriftemålet. Foto: CBN.

Til det semioffentlige skriftemål, krævedes der ideelt set indretning af egentlige skriftestole, hvilket foregik på mangfoldige måder alt efter de givne rum og menighedens økonomiske formåen. Skriftestolene, der i ældre tid ofte betegnedes som ”præstens stol”, placeredes gerne i nær tilknytning til alteret – eller i hvert fald i kirkernes kor. Hermed blev syndefalds- og bodstematikken knyttet ganske nær til alteret. Afløsningen af den skriftende er sket tæt ved alteret. Har

der ikke været en decideret indrettet skriftestol i koret, er det nærliggende at antage, at motiver, der tematiserer syndefaldet og menneskets behov for den tilsagte nåde udøvet gennem nøgлемagten, fandt deres placering i en kalkmalet hvælvkappe oven over eller simpelt hen på selve altertavlen.¹⁰ Altertavlen blev dermed en del af baggrundstapetet for skriftemål og afløsning. Det medvirker til at forklare, hvorfor syndefaldet hyppigere mødes på kirkernes altre.

Fig. 7 a-b. Adam og Eva knæler med syndefaldsæblet i på karmene af kordørene i Horsens Klosterkirke. Foto: CBN.

I nogle – gerne i større – kirker gjorde man det, at man benyttede hele koret som en scene for skriftemålet ved, at man lukkede koret af med gitre og låger, således at skriftemålet kunne foregå inden for denne indhegning. Når vi siden ca. 1600 i stigende grad møder korgitre, kan de forklares i forbindelse med skriftemålet. Man går således ved det almindelige skriftemål ind gennem – og man går atter efter afløsningen ud gennem – dørene i gitteret. I denne

funktion er gitteret at anse for en beskyttelse for den, der samtaler med præsten. Fra ældre kilder ved vi, at der var en slags kødannelse, nærmest et generende pres for at komme til.

Blandt de prægtigste eksempler på baroktidens skriftestole placeret i landsbykirkes kor, er den, som udførtes af billedskæreren Søren Pedersen i Janne-rup Kirke (Thisted Amt, Hundborg Herred) i Thy i 1688 (fig. 4). Dennes skaber var elev af den navn-

Fig. 8. Korgitteret i Korning Kirke stammer fra 1704 og rummer en malet samtale mellem Adam, Moses, Jesus og Eva. Foto: CBN.

kundige Peder Jensen Kolding. Søren Petersen har også skabt den anden og næsten identiske skriftestol i Hunderup (Thisted Amt, Hundborg Herred) et par kilometer derfra. Deres indskrifter og ikonografi er yderst interessante, men jeg nøjes med at pege på, at syndefaldet med citatet af frelsesforjættelsen fra Gen 3,15 er det malede motiv på den dør, den skriftende går ind og ud ad (fig. 5). Skriftemålet ses tydeligvis som remedium mod arvesynden.

5. Det offentlige eller åbenbare skriftemål

Den anden form for kirkedisciplin er det store, offentlige, skriftemål. Det skulle foregå for alles øjne midt i kirken på overgangen mellem kor og skib, hvor delinkventen ydmygt skulle knæle i menighedens påsyn. Herved markeredes en tydelig liminal zone mellem skib og kor. Hovedsagen var, at adgangen til at modtage Herrens nadver ved alteret under alle omstændigheder var betinget af, at man havde gjort sin bekendelse i skriftemålet og åbenlyst fået sine synders forladelse.¹¹ Adgangen til koret blev dermed helt afgørende, fordi den betegnede, at den angrende og bekendende var omfattet af menighedens fællesskab. Indgangen var adgangen til at nyde nadveren, altså det remedium, der stod død, djævel og fortabelse imod. Indgangen konkretiserede en inklusionsrite.

Dette bringer os tilbage til kerubmotivet i forbindelse med de korgitre, der historisk og stilistisk blev taget under behandling af Otto Norn i 1943. Norn beskæftigede sig imidlertid ikke dengang med ikonografi i forbindelse med sine undersøgelser. Han var hovedsageligt interesseret i at påvise en gruppe østjyske billedsnidere i 1600- og 1700-tallet, der blandt deres kendemærker har brugen af keruberne. Norn

afgjorde sig ikke for, hvad den bibelske begrundelse for dem kunne være.

Der er næppe tvivl om, at keruberne i de østjyske kirkeinventarer er gengivet som vogtere af indgangen til Paradis. De skulle symbolsk set hindre synderne Adam og Eva i at komme tilbage og æde af livets træ, hvorved de ville få evigt liv. Kirken er dog hverken en have eller et landskab. Den almindelige kirkegænger er kun i afledt og symbolsk forstand Adam eller Eva; nadverbrødet kun i afledt forstand frugten fra Livets Træ. Kirken er et hus – endda i stigende grad opfattet som et tempel af gammeltestamentlig karakter i 1600-tallet.

En fordybelse i den jødisk-bibelske tempelsymbolik afslører dog, at templet kan beskrives og aflæses som en have.¹² Ikke mindst beskrivelserne i Ezekiels Bog udfolder dette aspekt. Templet kan også blot beskrives i detalje, som det sker i Første Kongebog og i Anden Krønikebog. Her er der ikke tvivl om, at keruberne er tempelinventar, der hører til i det inderste rum, det allerhelligste – og at de er sat som vogtere af det.¹³ De beskrives som udskåret arbejde i vildt oliventræ – ti alen høje. I Første Kongebog kapitel 6 lyder beskrivelsen:

Den ene kerubs vinger var fem alen, der var ti alen fra den ene vingespids til den anden; ti alen målte også den anden kerub ... og han opstillede keruberne midt i den inderste del af templet, og de udbredte deres vinger således, at den enes vinge rørte ved den ene væg og den andens vinge den modsatte væg, mens de to andre vinger rørte hinanden midt i templet. Keruberne overtrak han med guld. Rundt om på alle vægge i templet anbragte

han udskåret arbejde, keruber, palmer, blomsterkranse, både i den inderste og den yderste hal ... Ligeledes lod han til indgangen til det hellige lave dørstolper af vildt oliventræ, firkantede dørstolper, og to dørfløje af cyprestræ, således at hver af de to dørfløje bestod af bevægelige dørflader; og han lod udskære keruber, palmer, blomsterkranse i dem og overtrak dem med guld, der lå i et tyndt lag over de udskårne figurer.

Der findes en lignende beskrivelse af templet i *Anden Krønikebog 3*, men her beskrives også forhænget:

Tillige lavede han forhænget af violet og rødt purpur, karmoisinfarvet stof og fint linned, og prydede det med keruber.

Herfra går en symbolsk linje videre til Hebræerbrevets teologi, hvor Jesus ses om den ypperstepræst, der har åbnet vejen for mennesket gennem forhænget ind til templets helligste.¹⁴ Dette betyder også, at det er ved Kristi fortjeneste, man kan kræve sin ret til at passere mellem keruberne ind i det, der kan være Paradishave, templets inderste eller ligefrem den himmelske helligdom (Heb 8).

Da Hans Svane i 1648 udgav sin bibeloversættelse, tilføjede han forklarende noter i margin. Ved Første Kongebog 6,23 står der i marginalnoten ganske simpelt ”i choret”. Altså har biskop Svane tænkt kirkebygningen i analogi med det salomoniske tempel, benyttet en bibelsk beskrivelse som ekfrase. Sådan var det ikke usædvanligt at tænke, når man ofte gennem middelalderen havde forbundet kerubmotivet med kirkens døre – lige fra den romanske domkirke

i Lund og Jean Fouquets gotiske fantasier af templet og den kristne kirke, over figurerne af Adam og Eva i den mægtige sengotiske jubée i domkirken i Albi og helt frem til billedskæreren Hans Dreiers fantastiske træskårne egetræsdør med en forrygende, martialske kerub fra 1637 ind til Holckenhavn Kapel ved Nyborg på Fyn. Hans Svane har altså regnet det for ganske naturligt, at der skulle være keruber ved overgangen mellem skib og kor i en dansk kirke.

6. Østjylland

Vi skal nu koncentrere os om en række østjyske korgitre, der er forsynet med keruber.

Billedskæreren Peder Jensen Koldings dygtigste elev, Arent Slache, leverede i 1679 korgitteret til Horsens Klosterkirke (fig. 6).¹⁵ Når vi i dag ser det imponerende arbejde, er det ændret som følge af de to lukkede stole, stafferet med skriftemålsikonografiske motiver, der er blevet bygget sammen med det i 1720.¹⁶ Indgangen er flankeret af to mandshøje forgyldte keruber med sværd. De bærer et hjælkeværk hvorpå man i midten ser en skulptur af den plagede frelser. De er statuariske som hermer eller atlanter, og de er som oftest i Horsensskolen delvist overtrukket med guld – i overensstemmelse med Gammel Testaments tempelbeskrivelser. Nederst i arrangementet er otte malede felter, der beskriver verden fra skabelse syndefald. De ledsages af tekster, der priser Guds kærlighed, der frelste Adam og Eva og dermed den faldne menneskeslægt. I et bånd mellem malerierne og tremmerne læses:

Hvor hen I CHERUBIM med Blussend'
Sverd og Vinger?
Seer Naadsens Arme os og Søde
Trøst-Be-ringer

Fig. 9. Korgitteret i Hansted Kirke fra 1722 er nu placeret ved kirkebygningens nordvæg. Foto: CBN.

Om I af PARADIIS os Plutzelig foriager
Højplaget Frelsermand i Himlen os indtager.

Her er altså Adams og Evas, menighedens, betragternes, rimede henvendelse til keruberne, der anmodes om at vise nåde. Samme stemme slår over for keruberne fast, at den pinte frelser vil lukke dem ind i himmelen – også selv om keruberne vil forsøge at jage dem bort fra Paradisets port. Perspektivet er således forskubbet fra en genvinding af paradistilstanden i Edens Have til den evige hvile i himlen.

Nederst – under keruberne – ses så yderligere Adam og Eva knælende. Endnu holder de æblerne fra syndefaldstræet i deres hænder (fig. 7 a og b).

Tredive år senere genoptog Arent Slache kerubmo-

Fig. 10. På korgitteret i Hansted Kirke tager såvel keruberne som det første faldne menneskepar til orde i malede replikker. Foto: CBN.

tivet med korgitteret i Korning Kirke (Vejle Amt, Hattning Herred) vest for Horsens (fig. 8). Her i 1704 er keruberne blevet mindre og bærer ikke længer gesimsen. Det gøres af koblede søjler. I arrangementet findes fire malerier under gitterværket: Adam, Moses, Jesus og Eva:

Adam: Her Verdens Fader ADAM staar / I hvem vi fik vort bane-saar.

Moses: Hvem MOSES med sin Sten og Stav / har voldet Værck og Væ /

Jesus: Hos JESUM Quægelse kand faae / som hængde paa et Træ.

Eva: I Quinden EVA faldt vi ned / men Hiulpne blev af Quindens Sæd.

Fig. 11. Nørup Kirke, der nydekoreredes i 1730'erne, frigøres keruberne fra døre og gitre. Foto: CBN.

Altså et syndefalds- og forløsningsmotiv set igennem og fortolket ved hjælp af figurerne Adam og Eva. I forholdet mellem Moses og Jesus er der nok snarere tale om et lov/evangelium-skema.

I 1722 leverede Arnt Slaches søn, Jørgen Slache, et korgitter til Hansted Kirke (Skanderborg Amt, Voer Herred) nord for Horsens (fig. 9). Det var bestilt af rådmand Laurits Eriksen Riber og dennes frue, hvis symbolum læses øverst under Kristusfiguren:

Min Frelser Jesus er
I Ham Jeg Lever Her
I Hammem ieg og Døer
Hand mig til Livet før

Korgitteret er kunstnerisk set ret ringe, men er til gengæld lærerigt med hensyn til teologisk gennemarbejdelse. I Hansted er det nemlig keruberne, der

tager ordet for at henvende sig til kirkegængerne om Adams og Evas skyld (fig. 10):

Her staar vi Engler paa vor Vagt og maa med
Sverdet true.
For de sig ey vild' Tag i agt og ey for Døden
grue.

Selve døren prydes af malerier af henholdsvis Moses og Aaron, men det er repræsentanterne for den faldne menneskeslægt, Adam og Eva, der taler her:

Guds Bud vi toge ey i agt
Men Slangen vild' adlyde
Hvorfor Guds stercke Engle Vagt
Os Æden Mon forbyde.

Men høye Himmel Naadsens Gud
Dig være ævig Loved
Som sendt Din Søn til Verden ud
At knuse Slangens Hofved.

Atter forbindes forjættelsen fra Genesis 3,15 med opfyldelsen ved Kristus, der knuste slangens hoved. Det kristologiske motiv går igen i indskrifterne over Adam og Eva:

Eble Biddet Døden vandt
Livet Vi Ved Jesum Fandt

Keruber i forbindelse med korgitre eller -låger møder vi, hvor billedskærere fra Horsens virker; således i klosterkirken i Børglum (Hjørring Amt, Børglum Herred). Her, hvor mesteren er Jens Jensen den Ældre, er de dog mindre i formerne og mere dekorative. De er ikke forgyldte, men imiterer snarere med

deres hvide bemaling antik skulptur. Her som i andre sene tilfælde vogter de tydeligvis vejen til såvel alter som skriftestol. I Børglum har denne endda en markant indskriftskartouche:

En Naade Stoel du finder her.
Om du jtide Knæler.
Men Domme Stolen bier der
Om du for længe dvæler.

I den meget rigt udstyrede Nørup Kirke (Vejle Amt, Tørrild Herred), hvis inventar er fra 1730'erne, optræder de delvist forgyldte keruber i forbindelse med en låge, der gør det muligt at se altertavlen, selv når den er lukket (fig. 11). På den ene fløj ses Jakobs drøm – og på den anden side Jesus, der peger hen på synagogen. Især det første motiv er spændende, fordi det ledsages af citatet fra Genesis 28: Her er intet andet end Guds hus og her er Himmelens porte. Her smelter bygningen, templet, sammen med vejen ind i himmelen.

Endelig findes i korbuen i Engum Kirke (Vejle Amt, Hatting Herred) fra 1759 et par elegante mandshøje, delvist forgyldte, keruber, der på rokokomanér snarest står og leger med deres flammesværd. De er udført af Jens Jensen den Yngre. Otto Norn bryder sig ikke om disse, de sidste i den østjyske gruppe, fordi de for ham mest er at opfatte som dekorativ staffage. Sagen er dog, at de stadig tjener deres formål, nemlig at vogte grænsen mellem skib og kor. De vogter såvel i Nørup som i Engum tillige vejen til skriftestolen, der i begge tilfælde er indrettet mod nord i koret i næreste forbindelse med altertavlen.

Vi står over for to hovedmotiver. Det ene er Paradisporten, der går tilbage til den jødiske legende om Adams og Evas liv. Ifølge den føres såvel Adam som

Eva ind i haven af Gud gennem Paradisporten. Det stemmer ikke med historien, som den fortælles i 1. Mos, men den er uomgængelig i de fleste tidligt kristne og middelalderlige paradisforestillinger, hvor også Jakobs drøm (1 Mos 28,17) får en vigtig betydning. Himlens og Paradisets porte paralleliseres.

Kerubmotivet er del af det store, klassiske, kristne kulturdrama, som vi har en efterklang af i Grundvigvs oversættelse af Adam af St. Victors sekvens til Påskelørdag, "Mundi renovatio":

Fundet har nu mennesket
bod for alt forliset;
sværdet nu, det flammende,
svandt fra Paradiset,
nu keruben løfter glad
oliegren og palmeblad,
vinker os til Eden.

Naturligvis spiller disse mægtige motiver fra jødiske legender over de apokryfe evangelier og frem til Miltons *Paradise Lost* en afgørende rolle som forståelsesbaggrund, men der er dog næppe tvivl om, at korgitre med keruber i den protestantisk-kirkelige kontekst må ses mere konkret i forbindelse med boden, skriftemålet og kirkens disciplin. Ved overtrædelser af loven – eller Guds bud – må der falde en sanktion. Det gjorde der over for Adam og Eva – og det gør der i dag gennem den tugt, kirken er sat til at udøve. Kirken kan i kraft af sine nøgler løse, meddele nåde og forladelse af synder, men den besidder også nøglerne til at lukke vejen for en forhærdet synder. Vort held er, at de østjyske korgitre er så verbaliserede. Det er i Horsens og Hansted klart, at Adam og Eva anvendes som billeder på menneskeslægten. De er proto-

typer. Alle døbte kristne er i den forstand Adams og Evas børn, syndige og retfærdige på samme tid. De kan derfor i kraft af nåden – det vi siges om følge af den handling, boden og skriftemålet er – forcere sig vej gennem portvogterne og frem til frelsens kilde. Adam og Eva bliver billeder på og talerør for den nu forløste menneskeslægt – og den bodssøgende gennemfører den handling, den tilbagevandring, som nu er muliggjort ved syndens tilgivelse i Kristus og dens effektive tilsigelse i skriftemålet.

Den vej, der er åbnet, er en trefoldig vej. For det første er den en vej til Paradis, for det andet er den en vej frem til brugen af de nådemidler, kirken administrerer for Kristi skyld – og endelig for det tredje en vej, der fører til himmelen.

7. *Kirkelige praksisformer*

Adams og Evas knælen, som vi har mødt som motiv i flere af de østjyske korgitre, må ses og tolkes i lyset af den foreskrevne kirkelige praksis i Kirkeritualet af 1685.

Om det almindelige skriftemål hedder det i 4. kapitel, 1. art. "Om lønlig Skriftemaal og Afløsning":

De, som ville bruge den hellige Nadvers Sakramente, skulle enten Dagen tilforn, eller samme Dag for Prædiken, om det for vigtige Aarsager ikke kand ske Dagen tilforn, indstille sig for Præsten i Skriftestolen, bekiende deres Synder for hannem og bede om Afløsning; Dog skulle de, som enten først ville gå dertil, eller noget sønderligt billigen at tage i agt, gaa til Præsten nogle Dage tilfon, han hand bequemmeligeen med dennom kunde handle og i Tide raade deris Samvittigheder

*Fig. 12. Sorø Kirke har et lukket kor af ædle træsorter fra 1655.
Det skal signalere Templet i Jerusalem med de vogtende keruber ved indgangen. Foto: CBN.*

af Guds ord. Naar de saa ville skrifte, skulle de i *en sand Hjertens Ydmyghed fremkomme, og saasom for Guds eget Ansigt sette sig med Ærbødighed ned på Knæ for Herrens Tienere*, mens de gjøre deres Skriftemaal og annamme Afløsning.

Det offentlige skriftemål anvendtes som sagt som kirkes alvorlige disciplineringshandling, når det gjaldt en synder, der ved sin overtrædelse havde sat sig uden for fællesskabet, men som ved bod og bekendelse begærede at blive lukket ind igen. Offentlig knælen i kordøren var foreskrevet praksis i så tilfælde. Herom hedder det i 4. kapitel, art. 2, at handlingen omfatter advarsel, bøn, spørgsmål og afsyngelse af en pøniten-sesalme:

Imidlertid kommer Synderen (Synderinden) til Korsdøren, og setter sig *ned paa Knæ lige i Døren, eller oppe imod Alteret, hvor intet Kor er.*

Efter præstens vidtløftige spørgsmål og synderens bekendelse siger præsten:

Saa vender eder da om til Menigheden og afbeder den Forargelse, som I med denne eders Synd har givet dennem:

Derpaa staar Synderen (Synderinden) op og vender sig til Menigheden sigendes paa denne, eller anden dislige Maade:

Jeg beder, at I Guds Børn vil forlade mig denne min begangne Forseelse og ikke støde eder paa mig, eller tage Forargelse af mig mere.

Saa sætter han (hun) sig *ned paa Knæ igjen* for Præsten.

Herpå bedes for synderens tilgivelse og der formanens kraftigt, inden synderen kan rejse sig og med menigheden gå ”op til Herrens Altere lige med andre at blive deelagtig i den hellige Alteris Sakrament”.

Hermed er der givet en meget praktisk betinget grund til billedligt at placere de to ursynderne Adam og Eva lige i kordøren, på tærskelen til koret.

Hvem mimer hvem, når vi står over for disse korigitre? Er Adam og Eva i egentligste forstand prototyper, matricer, roller, som kan overtages af andre? Er præsten så den, der spiller kerubens rolle? Nu har den kirkelige disciplin en stærk modvilje mod at forbindes med rollespil, for derved ville dens alvor og effekt undergraves. Der står heller ikke i Bibelen noget om, at Adam og Eva knælede og gjorde bod som Manasse. Man må snarere vende påvirkningen og se det som om, Adam og Eva fremstilles i en performance, der er bestemt af 1600-tallets skriftemålspraksis. Det er jo påfaldende, at der udspiller sig hele små dramatiske teaterscener og -dialoger foran disse korsranke, hvor det er keruberne, der tiltales eller tiltaler os. Vi kan over for keruberne som Adams slægt formulere vor syndsbevidsthed og modtage forsikring om den nåde, der er blevet vor adgangsbillet ind gennem porten.

Denne dialog gøres sandsynlig gennem selve det skulpturelle og i kraft af skalaen. Keruberne har jo, hvad der i omkring 1700 var mandshøjde. De fremtræder i en forstand som personer, vogtere, embedsbærere, som det giver en vis mening at forestille sig i en dialog med. De er imidlertid ikke realistisk bemalede menneskekopier i et tableau vivant, men et stykke stiliseret, antropomorferet tempelinventar – i sidste ende en indretning, som Hebræerbrevet tolker Jesus som nedbryder af – qua dennes ypperstepræstelige embede.

I den sammenhæng tjener Adam og Eva blot som billeder – og kan derfor være gengivet i en helt anden skala end keruberne og de levende mennesker i kirkens rum. Den nutidige menneskelige handling er således primær og eksistentielt afgørende i forhold til de bibelske ursyndere.

Keruberne står sjældent som ensomme billedtegn, for korskrankerne er sædvanligvis i kraft af deres malerier og skulpturer arsenaler af argumenter for såvel forbandelsen, eksklusionen, som den forløsende, inkluderende, nåde. Keruberne bliver de performative referencepunkter, ressourcer, der aktiveres diskursivt som argumenter netop i den afgørende liminale zone, der udgør skellet mellem det at være udelukket og indelukket.

8. *Kerubernes nedslag hinsides Lillebælt*

Østjylland ikke er ganske ene om kerubmotivet. I Kerteminde Kirke på Fyn findes rester af et korgitter fra 1698. De to store keruber med flammesværd er bevaret. De er 140 cm i højden. En kristusfigur, der har befundet sig over gitteret, er forsvundet.

Til Nyborg Kirke på Fyn leverede Andreas Bildhugger i 1655 et tralværk foran koret, altså et korgitter. Mod nord og syd fandtes to kraftige snoede søjler med vinløv. Altså referencer til det salomoniske tempel. Ved kordørens sider stod tidligere to vældige keruber med flammesværd. Den ene med sværdet opad, den anden med sværdet nedad. Det ene flammesværd blev brækket som følge af, at folk brugte at hænge deres hatte på det.¹⁷

I Sorø Klosterkirke på Sjælland er et par mandshøje, træskårne keruber derimod fint bevaret som del af den afgrænsning af koret, der her er meget markant (fig. 12). Arrangementet kan formodentlig dateres til 1653. Keruberne vender her indad mod korrumbet,

hvilket kan skyldes ønsket om, at koret med sine ædle træsorter skulle fremtræde i overensstemmelse med det helligste i Salomons Tempel.

Udblik til nordisk kirkekunst viser, at der i Norge er gode eksempler på korgitter i forbindelse med såvel syndefaldsscener som domsscener, men ingen keruber, hvilket der tilsyneladende heller ikke er i Sverige.¹⁸ I Sachsen er alle skriftestole beskrevet nøje, men der er ikke et eneste eksempel på brugen af keruber. I kirken i Prerow på øen Darss i Pommern har en ukendt barok billedsnider i 1740 dog skabt et fontelukke, der er prydet og vogtet af majestætiske – legemsstore – seksvingede serafer. Disse engle er traditionelt ledsagere ved Guds selvåbenbaring, hvilket passer i forhold til Gud, der ses komme til syne i skyerne oven over bjælkelaget. Serafer er betydningsmæssigt ganske forskellige fra keruber. De markerer et potenseret gudsnærvær.

I 1972 talte Sixten Ringbom på Nordisk ikonografisk Symposium om det bernhardinske motiv *litigatio sororum*, eller "Adam og Eva for Treenighedens domstol". I nordisk sammenhæng findes der en lang række maledede tavler og kalkmalerier med dette motiv. Pointen er, at Adam og Eva faktisk – af keruben – får stillet en retssag på benene, hvor de udstyres med fire dydige forsvarsadvokater. Motivet er for nylig undersøgt i nordisk salmetradition, hvor det viser sig mere udbredt end hidtil antaget. Det handler om vejen ind, vejen hjem – til nåden. Det handler om at blive kendt retfærdig. Som sådan er det udmalet lige over korbuen i Tullebølle Kirke på Langeland i 1560. Her træder synderne frem mod treenigheden og de fire forsvarsdommere på det afgørende sted, netop på grænsen mellem de to rum, skibet og koret, der symboliserer de to riger, syndens og nådens.¹⁹

Hvad der er interessant ved baroktidens korgitre er, at de ikke blot som i de tidligere nævnte altertavler fra omkring 1600 har syndefaldet som motiv, men at de indbefatter og forudsætter en menneskelig bevægelse i rummet, hen over den grænse, de sætter. En grænse der synliggøres og tolkes af den ikonografi, som disse portaler er forsynet med. Her først og fremmest keruberne. De afstedkommer en mulighed for rollebytning mellem historiens første menneskepar, og de hidtil sidste og mest aktuelle mennesker – os selv. Det er barok scenografi og ikonografi i bodsordodoksiens spejl, skulle jeg mene.

Keruberne forsvandt sammen med korgitrenes æra i slutningen af 1700-tallet; skriftemålet i den ældre form erstattedes siden 1741 af en mere generel skrifтетale til de fremmødte, men keruberne dukkede atter op i kirkekunsten – om end i nye fortolkninger.

1890 malede Joakim Skovgaard altertavlen til Mandø Kirke ud fra et motiv fra Nikodemusevangeliet: Kristus fører røveren ind i Paradiset. Det er den ultraliberale, grundtvigske, fortolkning af nåden, der er emnet for denne ikoniske altertavle: at røveren, der omvendte sig så sent som på korset under sin henrettelse, skulle være den første til af Kristus at

Fig. 13 a-b. Thomas Bærentsen: døbefont i brændt ler, Nazareth Kirke, Østerbro, København, 1904. Foto: CBN

føres forbi keruben med flammesværdet og ind i Paradisets blomstrende have.²⁰

Noget anderledes er billedhuggeren Thomas Bærentsens døbefont af brændt ler i Nazareth Kirke i København fra 1904. Den er placeret i det forhøjede kor, der i kirkefondskirkerne kan tjene som markering mellem to ideologisk og værdimæssigt forskellige rum. Her er det ikke direkte Paradisindgangen, der vogtes af keruben (fig. 13 a og b). Syndefaldet føres på en uklar måde sammen med Jesu dåb, som om keruben værner dåben og forbeholder den de værdige. Det svarer måske ganske godt til den nypietistiske, calvinsk prægede kirkefondsideologi, som opførelsen af denne bykirke byggede på. Keruber kan lukke op eller holde ude. I vækkelsernes tid blev det vigtigt at holde styr på, hvem der var inde – og især hvem der var og endnu en tid skulle forblive ude – i verden.

Noter

- 1 Sissel F. Plathe & Jens Bruun 2009.
- 2 Wenningsted-Torgard 1993.
- 3 Boye Petersen 1999 s. 14-17; se desuden det papmachere-lief, der omkring 1600 blev masseproduceret efter en form fra Albrecht von Soests værksted, Nationalmuseet, inv. nr. D192/1991. Sådanne var stærkt udbredte i Mecklenborg, hvor flere forme og aftryk er bevaret i Museet på Slottet i Güstrow, se Hegner 1990 s. 15 og 81.
- 4 Vesten 1932 s. 128-132.
- 5 Som tidstypiske paralleleksempler kan her anføres Hassing Kirke (Thisted Amt, Hassing herred) i Thy, der fik sin altertavle i 1598. Denne tilføjedes 1640-50 vinger med primitive relieffer med syndefaldet og bebudelsen som poler i den vertikale akse. Nabokirken i Skyum (Thisted Amt, Hassing Herred) har en primitiv altertavle, der muligvis kan dateres til 1638. Jeg fremhæver den, fordi den typologiske akse også her går fra syndefald og befalingen om udvisning til venstre mod højre, hvor i begge tilfælde Maria bebudelse ses. I begge tilfælde er Gud aktivt indgribende og handler ved hjælp af

- engle. *Danmarks Kirker: Thisted Amt* s. 518 samt 533-534 og Kirkene i Thy 2009 s. 177-182; 319-323.
- 6 Fuente Pedersen 1998 og Vesten 1932 samt Holm 2012.
- 7 Modstillingen af syndefald og Jesu fødsel ses som relieffer på predellaen af altertavlen i Sankt Mortens Kirke i Randers, *Sct. Mortens Kirke i Randers* 1994 s. 107-109.
- 8 Et vertikalt fortolkningsskema findes i den imponerende sandstensaltertavle i Visby Kirke på Gotland. Den stammer fra 1682. Hovedmotivet er udrivelsen af paradys flankeret af troen og håbet. Nederst læses "Så løner synden", øverst "Så kroner troen". Der er her tale om en klar anvisning om opstigning i den tro, der vil blive kronet med evigt liv. *Sveriges kyrkor: Gotland*, bd. XI, Visby Domkyrka s. 14.
- 9 Se eksempelvis Bjernede (Sorø Amt, Alsted Herred), Gammelstrup (Viborg Amt, Fjends Herred), Lyng (Sorø Amt, Alsted Herred) og Kippinge (Maribo Amt, Falsters Nørre Herred). For det rige sachsiske materiales vedkommende se Wieckowski s. 2, 23 og 85.
- 10 Således i Nørre Galten Kirke (Galten Herred, Randers Amt) og i Auning Kirke (Sønderhald Herred, Randers Amt), hvor der i korets nordøstlige hvælvkappe finde kalkmalede fremstillinger af Peter med nøglen.
- 11 Se Hassing Kirke – note 5 – hvor alterets predellaindskrift klart udtrykker, at nadverens sakramente alene er virksomt for dem, der gør bod.
- 12 Barker s. 57-103.
- 13 Barker s. 133-177.
- 14 Barker s. 104-132.
- 15 *Danmarks Kirker: Århus Amt* s. 5801-5805.
- 16 Wieckowski s. 67-72 og Steiger, bd. 1, s. 276-279.
- 17 Løgstrup 1923 s. 17.
- 18 Anna Nilsén 1991 leverer oplysningen ex silentio.
- 19 Ringbom 1972 s. 242.
- 20 Joakim Skovgaard 2007.
- 21 Gravgard 2001, s. 118-119.

Litteratur

- Andersen, Charlotte Boje H., Else Bisgaard, Henrik Bolt-Jørgensen & Jytte Nielsen: *Kirkerne i Thy*, Thisted 2009.
- Anderson, Gary A.: *The Genesis of Perfection. Adam and Eve in Jewish and Christian Imagination*, Louisville 2001.
- Barker, Margaret: *The Gate of Heaven. The History and Symbolism of the Temple in Jerusalem*, London 1991.

- Bruun, Carsten: "Skriftemålet i Danmark. Fra senmiddelalder til kirkeordinansen 1539", *Kirkehistoriske samlinger* 1989, s. 79-122.
- Bossy, John: "The Social History of Confession in the Age of the Reformation", *Transactions of the Royal Historical Society* 25, 1975, s. 21-38.
- Boye Petersen, Karen & Jørgen: *Kirkelig skulptur i Danmark 1-3*, København 1999.
- Christie, Sigrid: *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800 II*, Oslo 1974.
- Danmarks Kirker*, København 1933-.
- Danmarks og Norges Kirkeritual*, Ny Udgave ved Andreas Krogh, København 1855 eller senere udgaver.
- Engelstoft, C.T.: *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkerituals Historie i Danmark*, København 1840.
- Fuente Pedersen, Eva de la: "Kirkemøbler med epitafiefunktion", *Ting og Tanke. Ikonografi på liturgiske föremål. Föredrag fremlagt vid det 15:e nordiska symposiet för ikonografisk forskning 1996*, Stockholm 1998, s. 313-334.
- Gravgaard, Anne-Mette: *Storbyens virkeliggjorte længsler. Kirkerne i København og på Frederiksberg 1860-1940*, København 2001.
- Hegner, Kristina: *Kunst der Renaissance*, Schwerin 1990.
- Holm, Knud: "Vita bulla. Overvejelser om en gravsten i Sorø Kirke", *Hikuin* 39 2012, s. 165-176.
- Lyster, Jens: "Den himmelske rådslagning. Davids salme 85 og Bernhards legende om Guds fire døtre i salmedigtningen", *Hymnolog*, 35. årg., 2006, nr. 4, s. 161-186.
- Karlsson, Lennart: "Kyrkans dörr – paradiset port", *Genesis Profeta. Nordiske studier i gammeltestamentlig ikonografi*, Nordisk symposium for ikonografiske Studier, 1978, Stockholm 1980, s. 51-57.
- Løgstrup, T.: *Nyborg Kirke. Grundlagt af Dronning Margrethe*, Nyborg 1923.
- Norn, Otto: "Cherubmotivet i østjydske Kirkeinventar fra baroktiden", *Smaa studier tilegnet Christian Axel Jensen paa hans 65 Aars Fødselsdag*, København 1943, s. 129-136.
- Nilsén, Anna: *Kyrkorummets brännpunkt. Gränsen mellan kor och Långhus i den svenska landsbyrkan. Från Romanik til nygotik*, Stockholm 1991.
- Out of Paradise. Eve and Adam and their Interpreters*, red. Bob Becking & Susanne Hennecke, Sheffield 2010.
- Plathe, Sissel F. & Jens Bruun: *Danmarks middelalderlige altertavler 1-2*, Odense 2009.
- Ringbom, Sixten: "Adam och Eva inför Treenighetens domstol", *Fra Sankt Olav til Martin Luther. Foredrag fremlagt ved det tredje nordiske symposium for ikonografiske studier, Bårdshaug, den 21. - 24. august 1972* (red. Martin Blindheim), Oslo 1975, s.235-243
- Rørdam, H.F.: *Danske Kirkelove I-III*, København 1883-1889.
- Joakim Skovgaard. Katalog, Skovgaard Museet i Viborg, red. Iben Overgaard, Jane Sandberg & Anne-Mette Villumsen, Viborg 2007, s. 28-39 og 64-79.
- Sct. Mortens Kirke i Randers*, Randers Amts Historiske Samfunds Skriftserie 5, Randers 1994.
- Steiger, Johann Anselm: *Gedächtnisorte der Reformation. Sakrale Kunst im Norden (16. - 18. Jahrhundert)* 1-2, Regensburg 2016.
- Wenningsted-Torgard, Susanne: "Kristi død på korset – Absaloms død i træet. Krucifikset i Nyborg Kirke", *Det iconographiske blik. Festskrift til Ulla Haastrup*, København 1993, s. 104-110.
- Vesten, L.: "Ajstrup Kirke i Kjær Herred", *Fra Himmerland og Kjær Herred VII*, 1930-1932, s. 119-136.
- Wieckowski, Alexander: *Evangelische Beichtstühle in Sachsen*, Beucha 2005.
- Öberg, Ingemar: *Himmerikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517-1537*, Uppsala 1970.